

Camp d'aprenentatge Empúries

CdA Empúries

Sant Pere de Roda i els megàlits

Guia de continguts (2)

Continguts

En aquest document es detallen els elements que es visiten amb els alumnes de Secundària al voltant de Sant Pere de Roda, partint d'una organització horària semblant a aquesta:

–Santa Helena de Roda: ½ hora per a la zona del poblat; ½ hora per al temple; ½ hora per a l'observació de la vall, del castell i per comentar l'estructura medieval i el procés seguit pels habitants de la vall durant la vigència del monestir.

–Sant Pere de Roda: ½ hora per a una observació exterior, hospital, celler i galilea; ½ hora per a l'església; ½ hora per als claustres, campanar i torre de defensa; ½ hora per a l'audiovisual, i les altres dependències del monestir.

–Mas Ventós: 1 hora per dinar.

–Vinyes Mortes: ½ hora per Vinyes Mortes I i geologia i paisatge; ½ hora per Vinyes Mortes II i botànica.

A continuació donem la informació que hom creu interessant per als alumnes d'aquests nivells, tenint en compte que resultaria impossible donar-la i comentar-la tota exclusivament durant la visita i els horaris previstos.

Santa Helena de Roda, o Santa Creu de Roda

La primera edificació devia ser del IX (una sola nau amb coberta de fusta i una torre de tres pisos per al campanar). El que en queda és un magnífic exemple d'edifici preromànic. La torre és un element excepcional en l'art preromànic i dóna molta peculiaritat a l'edifici.

En el s X es va fer un absis trapezoïdal amb volta de canó darrera la torre que es va haver de foradar. També s'hi van construir dues absidioles.

En el s XII (1118) es va consagrar com a temple parroquial.

En el s XV es construï la sagristia.

En el s XVI va perdre la condició de parròquia i fou llavors que es dedicà a santa Helena (1517). Santa Helena és un personatge lligat a la Llegendada de la Creu. Es van construir dues noves naus laterals i es va refer la coberta (amb volta de canó la nau principal i de quart de cercle les dues laterals) tot afegint-hi l'espadanya.

Posteriorment encara se li afegí un atri i s'ampliaren les estances (s. XVII) en un intent de recuperació de la parròquia.

A finals del XIX va ser abandonada i espoliada.

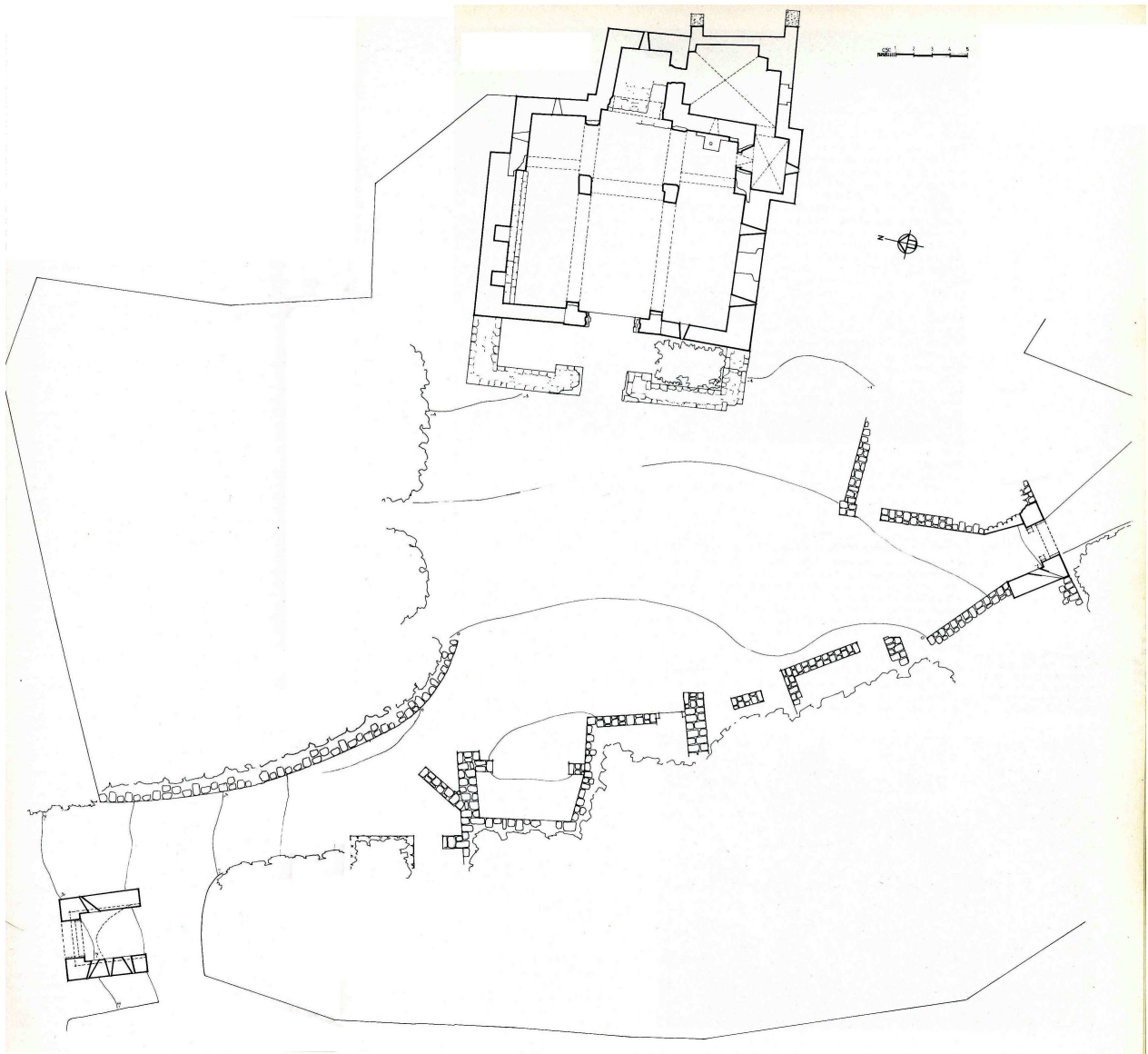
La portada va ser espoliada a començaments del s XX i traslladada a la Selva de Mar.

Cal observar l'edifici en el seu conjunt i alguns elements especials: les fornícules de les façanes nord i sud. Al nivell superior hi ha finestres amb arc de ferradura.

Es diu que foren habitants d'aquesta vila els que fundaren el barri de Santa Creu de Mallorca on també hi ha una església dedicada a Santa Helena.

En les excavacions del 2007 es van trobar tombes antropomòrfiques de tipus olerdolà sota una de les cases del poblat. Les tombes se situarien en els segles VIII o IX.

El lloc està documentat inicialment el 974 en un butlla papal de Benet VI, que la declara propietat del monestir.

Es trobava a la cruïlla de camins que conduïen al monestir des de Llançà, Pau i Vilajuïga. Va ser cap de municipi fins al s XVI i s'hi celebrava mercat cada diumenge.

En els habitacles es constata l'aprofitament de la roca mare per a la construcció i, en un d'ells, s'observa l'existència d'un forn.

Entre les restes cal destacar les dues torres de la muralla. La muralla no deixa de ser un misteri donades les poques restes trobades. Són d'època medieval però de difícil datació. A la porta NO hom pot veure que era de dos pisos i que tenia rastell. Té diverses espitlleres.

El poble va anar perdent importància i quedant despoblat entre els s XIV (1345, pesta negra) i XV. De fet, hi ha la tradició que ja en XIII havia perdut població perquè alguns dels seus habitants van participar com a colons en la conquesta de Mallorca (1229, amb Jaume I) i d'Eivissa (1235, amb Guillem de Montgrí i Bernat de Santa Eugènia).

Els motius de l'abandonament poden ser els ja esmentats, a més de l'escassetat d'aigua i l'exposició a la tramuntana. Se suposa que en principi la població va anar dirigint-se a la costa, baixant per la vall, encara prou protegits de la pirateria.

En general, els historiadors justifiquen l'existència del poble-llogarret de Santa Creu com a lloc de mà d'obra per a les feines més rudes del monestir i el conreu dels terrenys circumdants, amb les feixes encara visibles, i la seva existència sempre subsidiària del cenobi. Aquesta visió justificaria en bona part el seu abandonament en temps de decadència del monestir. Malgrat la distància al mar també hi havia pescadors. Hi ha una contalla que diu que quan des del monestir observaven la taca que formen les moles de peix blau prop de la costa, tocaven les campanes per avisar els pescadors.

Sant Pere de Roda

Oficialment s'anomena de Rodes, però en la parla local i en molta cartografia antiga es fa servir la toponímia Roda.

És probable que a la zona hi hagués nuclis eremites, aprofitant les coves (una de les absidioles del monestir està dedicada a la Verge de la Cova) i indrets de difícil accés. Amb l'aparició de l'orde benedictí molts d'aquests anacoretes varen anar aplegant-se.

Hi ha una llegenda que parla de tres monjos provinents de Roma que en el 610 buscaven el lloc adequat per a amagar unes relíquies valuoses (entre les quals el cap i el

braç dret de Sant Pere Apòstol). Varen trobar la cova on havia estat Sant Pau Sergi, bisbe de Narbona, i allà varen construir la primera església.

Tanmateix hi ha documentació que diu que l'any 780 el bisbe Àtala, fugint de la invasió musulmana, va instal·lar-se en algun lloc de la zona reconstruint algunes esglésioles i consolidant una cel·la monàstica. Que es tracti de Sant Pere de Rodes és només una hipòtesi.

En el s IX ja apareixen documents segurs que parlen d'un recinte monàstic que és disputat entre les abadies de Sant Esteve de Banyoles i Sant Policarp de Rasés.

En el s X ja és un monestir afavorit pels comtes d'Empúries-Rosselló i altres famílies nobles, especialment Tassi –que aconseguirà la tutela de la Santa Seu– i el seu fill Hildesind –que serà nomenat abat. A partir d'aquest moment el monestir és senyor d'unes grans extensions de terra i centre espiritual més rellevant del comtat d'Empúries –que s'havien quedat sense seu episcopal. Els comtes van cedir el castell de Sant Salvador al monestir per a la seva defensa. El poble de Santa Creu també va anar creixent a l'ombra del monestir.

En el s XI les relacions entre els comtes i els abats ja no foren tan bones i els comtes van intentar arrabassar-ne possessions i privilegis concedits anteriorment. Pot il·lustrar aquesta situació, l'estratagema emprada per Ponç I que el 1063 va oferir al monestir el seu fill Pere juntament amb els boscos que envolten la serra, i que l'any 1078 en el seu propi testament s'atribuïa la meitat de totes les possessions del monestir. La intervenció de la Santa Seu i les amenaces d'excomunicació van forçar els comtes a cedir en les seves pretensions. L'any 1022 es va consagrar l'església, amb presència de l'abat Oliba, segurament no completada. En poc temps ja devia tenir un aspecte semblant al d'avui dia: capitells d'estil corinti i califal, pilars d'estil clàssic, el campanar i la galilea. El 1088 va començar la celebració dels jubileus de la Santa Creu de maig (quan el 3 de maig cau en divendres). Al monestir hi acudien pelegrins de tota la península i del sud de França. En el moment dels jubileus ja devia estar acabat el claustre inferior i es fan les pintures murals que s'han conservat.

En el s XII es completa el claustre superior.

En el s XIII va ser anomenat monestir reial per Jaume I (1273), tot i que en la següent guerra contra França el monestir es va posicionar a favor de francès Felip l'Ardit.

En el s XIV el monestir va sofrir el flagell de les pestes. El 1345 van morir 24 monjos a causa de la pesta negra.

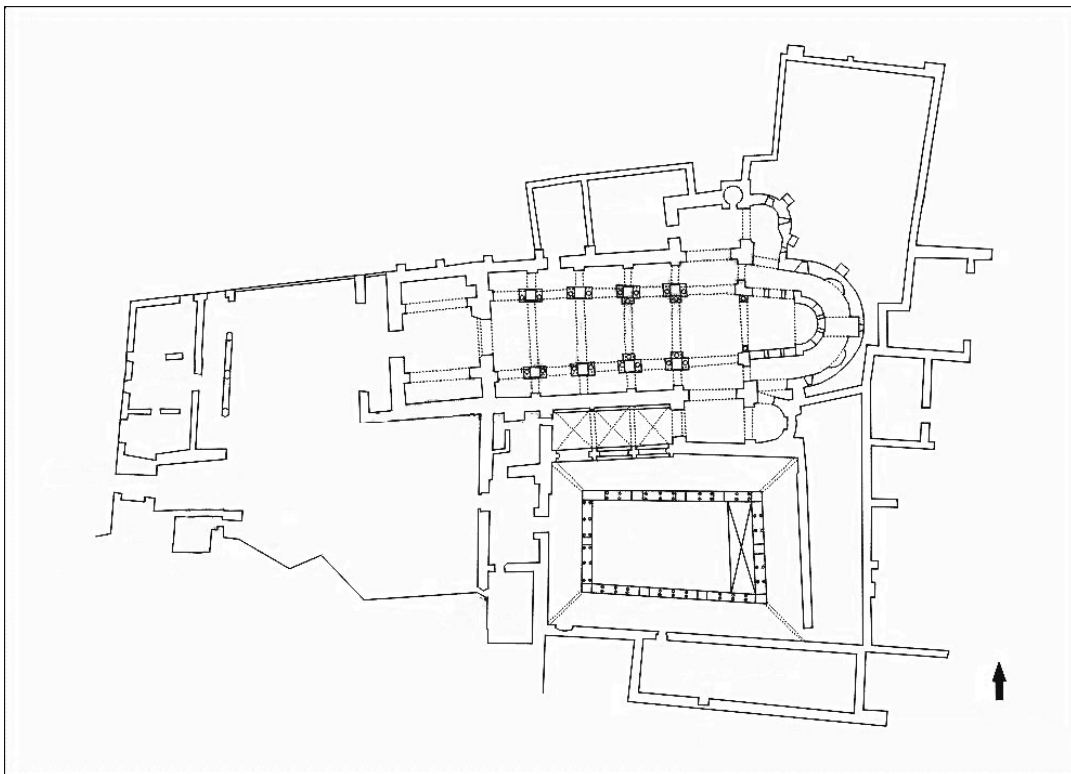
En el s XV s'inicia la llista d'abats comendataris (en cobren els tributs però no hi viuen). Paral·lelament hi ha diversos atacs de pirateria i el comtat d'Empúries entra en forta decadència.

En el s XVII es va deixar de celebrar el jubileu (1697). Si els comptes no fallen, se n'havien fet 88. En aquest segle va ser espoliat per soldats francesos i bandolers diverses vegades (1654, 1675, 1693).

En el s XVIII ja es trobava definitivament en crisi. Un nou espoli del mariscal Anne-Jules, 2n duc Noailles (1708) és definitiu. En anys posteriors es produeixen diversos saqueigs de bandolers (1726, 1731, 1797). Els monjos es traslladen a Vila-sacra (10-12-1798).

En el XIX el grup monàstic es trasllada a Figueres (1818) fins a la seva extinció definitiva (1835). Un any després va ser desamortitzat i espoliat dramàticament (escultures, relleus, objectes de valor).

La distribució de l'espai aprofita terrasses a diversos nivells de la muntanya de Verdera.

Al N hi ha l'església amb el claustre adossat al mur sud. Des del claustre s'accedeix a totes les dependències monacals: refectori, biblioteca, magatzems i cel·les. Al N de l'església es va construir el palau de l'abat (XV-XVI). Al SO hi havia els horts i el cementiri. Fora del recinte es va construir un hospital per als pelegrins.

El recorregut previst en el monestir és el següent:

Hospital, presumptament del s X. Els pelegrins s'hi podien quedar una sola nit, a no ser que estiguessin malalts. La seva funció era, bàsicament, d'hostal, però el seu nom s'ha anat adjudicant a la segona funció. Aquesta barreja de noms i funcions (hostal-hospital) s'ha donat també en altres llengües romàniques.

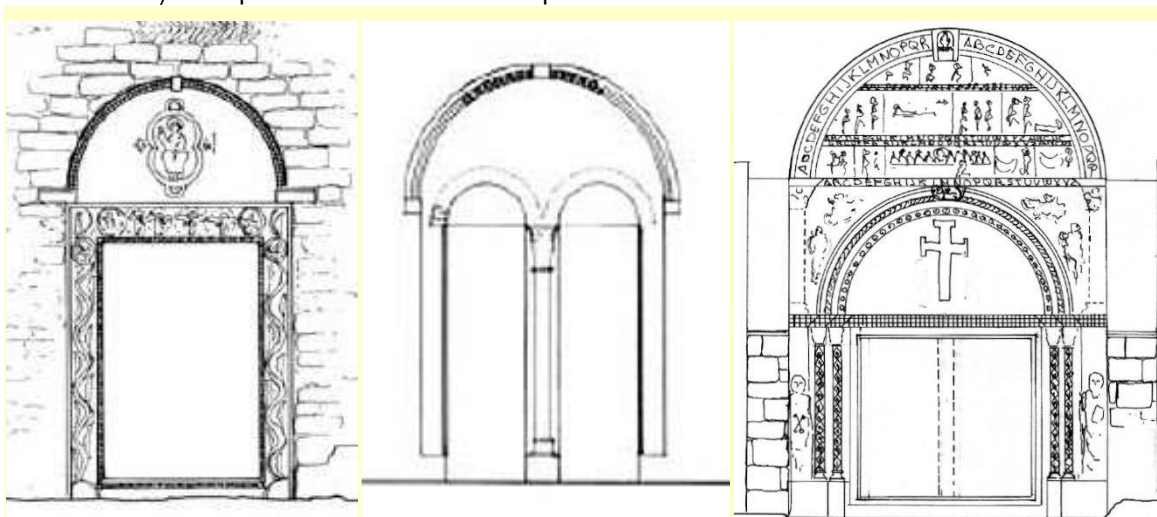
Celler i magatzems. A la part superior (recepció i botiga) hi havia magatzems diversos, un forn, i també havia fet d'hostatgeria. A la part inferior, amb una construcció interessant, hi havia els cellers. S'hi poden reconèixer molts dels elements del romànic. En la seva construcció s'evidencia l'aprofitament de la roca mare, i l'ús de xindris i encofrats.

Al pati d'entrada hi ha alguns sarcòfags que permet explicar com aquella zona s'havia dedicat a usos funeraris. Segurament el pati lateral, molt més elevat, també, amb tombes antropomòrfiques excavades a la roca (fins al s IX), després amb sarcòfags (fins al s XII), amortitzats amb la construcció del nou claustre i de la nova façana del conjunt.

L'atri o galilea es va aixecar al s XI. Manté la mateixa estructura que l'església tot i que d'una altura menor per sota de la finestra original de la façana de ponent. A les excavacions s'hi han trobat restes de sarcòfags i tombes molt espoliats. Segurament també va tenir ús funerari privilegiat, segurament per als comtes d'Empúries, com ho demostren les restes de pintura. La porta de ponent es va considerar "porta santa" que només s'obria per als pelegrins durant el jubileu. Durant la resta de l'any era tancada i s'accedia a l'església per una porta lateral.

Pel que fa a la porta interior només queda l'obertura del que va ser una de les magnífiques portes treballades de Catalunya, semblant en qualitat i riquesa iconogràfica a la del monestir de Ripoll, la d'Arles o la de Vic. S'observa el perfil de l'obertura, l'arc de mig punt i restes del sòcol de marbre. Hi ha fragments reconeguts dispersos en diferents museus. Són obra del mestre de Cabestany i del seu taller.

Es considera que hi ha hagut tres portes diferents: una construïda per a l'any 1022 (data de la consagració) que hom creu semblant a la de Sant Andreu de Sureda; una segona d'obertura en doble arc i un timpà i segurament decorada amb relleu com correspondria a un jubileu; la tercera és la de major qualitat, del mestre de Cabestany, de la que se'n conserven alguns fragments de marbre blanc, amb iconografia sobre la vida del sant i altres escenes bíbliques. Cal tenir en compte la intenció didàctica (d'adoctrinament) de la pintura i escultura romàniques.

Dibuixos de Jaume Barrachina Navarro publicats a LOCVS AMOENUS, 1998, sobre les tres portalades.

A la galilea s'hi exposen dues rèpliques de fragments conservats al Museu Marés de Barcelona. En una hi ha la figura d'*Agnus Dei*, en què es pot veure una orla perlada molt característica del mestre de Cabestany i del seu taller. L'altra peça és un relleu sobre la vocació de sant Pere on es pot veure Crist acostant-se a la barca dels seus deixebles. S'hi conserva una part de decoració a base de sanefes d'escat, típica del camí de Sant Jaume.

A la porta actual, de vidre, hi ha gravat l'escut de la Santa Seu (les claus de Sant Pere) amb una roda, un bàcul, una estola i la tiara del Sant Pare. Cal aclarir que el permís per usar les insígnies i ornament pontificals fou concedit pel papa Nicolau IV el 1291.

L'església és el més destacable del conjunt monumental, més ben conservat i menys modificat de la seva estructura original. La darrera modificació és del s XII, aprofitant bona part del refet en el s XI. Té planta basilical amb tres naus de secció irregular. Té una marcada forma de creu llatina mitjançant un notable transepte. A la capçalera hi ha tres absis, el principal amb girola a dos nivells. Als peus de l'església hi ha l'atri o galilea.

La nau central és singular. És coberta amb volta de canó amb arcs faixons. Les naus laterals són molt estretes, cobertes amb volta de quart de cercle. Hi ha quatre parells de pilars que formen un conjunt estilístic particular. Basaments de tres metres d'altura sobre els que hi ha pilars rectangulars i dues (o tres) columnes cilíndriques rematades amb capitells, sobre els que neixen un segon ordre de columnes en què reposen els arcs faixons i formers que aguanten la volta central i el mur intermedi entre les naus. Els dos primers parells de pilars són diferents dels altres dos. Cal descobrir-ne les diferències. Hi ha diverses teories que justificarien aquestes diferències: canvi de mestre d'obres, jerarquització de l'espai (la meitat de l'església reservada als monjos era més ben decorada que l'altra meitat reservada als laics).

Es veuen algunes finestres a les capçaleres i als peus de cada nau. Al mur de migdia hi ha tres finestres cegues.

Es poden diferenciar tres etapes constructives: s IX, es traça la planta i la forma dels absis i la cripta; s XI, es rematen els pilars i es tanca la volta de canó, capitells califals, el transepte, els absis i la galilea (com a panteó comtal); s XII, superposició de les capelles de Sant Miquel i de l'Anacoreta (o de Sant Martí), la portalada del Mestre de Cabestany.

El transepte és més baix que la nau central; està mancat de creuer perquè el seu tram central segueix la volta de la nau central, mentre que els dos extrems són coberts de volta de canó perpendicular a la de la nau central.

La temàtica dels capitells és de dos tipus: capitells d'estil corinti a les columnes sobre els basaments (pervivència tardoromana) i capitells amb decoració de cintes entrelaçades a les columnes superiors, possiblement d'inspiració carolíngia.

La columna consta de base, fust i capitell. Als capitells s'hi pot distingir: collarí, tambor i àbac.

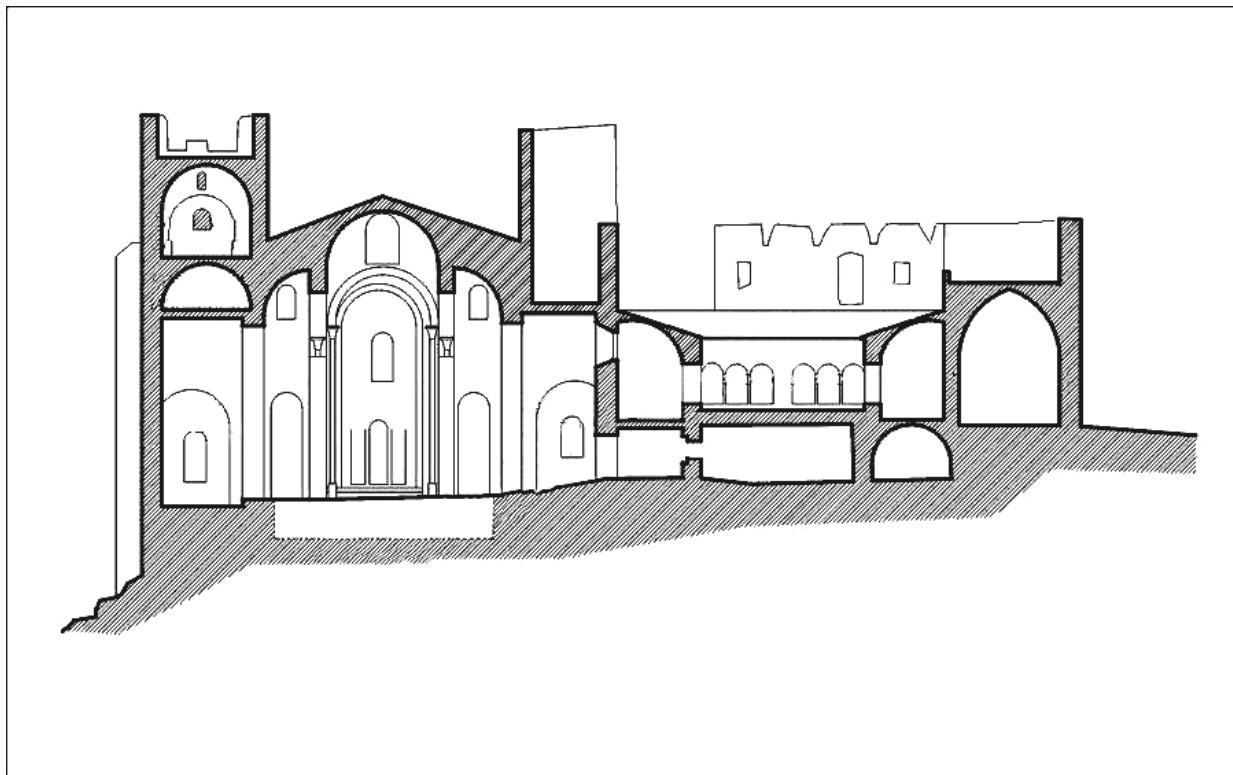
Per sobre hi ha el cimaci. Hom pot veure com collarí i cimaci són purament decoratius mentre que el tambor i l'àbac són estructurals i necessaris per descarregar el pes dels arcs cap al centre de les columnes.

La capçalera del temple és formada pels absis i dues giroles semicirculars a dos nivells. Aquestes giroles tenen volta semicircular recolzada als murs exterior i interior, i mantenen restes de pintures.

La primera girola té uns arcosolis on presumptament descansen les restes de Tassi (amb una inscripció que ho recorda) i d'Hildegard (fill de Tassi, i primer abat del monestir). Tassi fou un noble que aconseguí del papa Benet VI la independència i el reconeixement del monestir. Les restes de pintura mural de l'absidiola hom considera que són del XVI. L'ús principal de la girola és de deambulatori de pelegrins i fidels, en un intent de ser propers a les relíquies que veneraven. Segurament entraven per la nau de la dreta (l'esquerra de la planta teològica) i en sortien per l'altra banda, simbolitzant l'entrada per la foscor (Antic Testament) i la sortida per la llum (Nou Testament).

Sobre aquesta girola n'hi ha una altra del s. XII, de difícil accés, que permet anar a les capelles dedicades a sant Miquel i a sant Martí (amb la torre de Sant Miquel), i les de l'altra banda (també capella i torre) que no s'han conservat.

Sota la capçalera hi ha la cripta on se suposa que es guardaven les relíquies de sant Pere i sant Pau Sergi. Tanmateix sota l'absis s'ha trobat un reconditori on segurament també es guardaven relíquies. En aquesta zona el 1810 es va trobar una arqueta amb objectes, documents i relíquies, que va ser catalogat com un tresor altmedieval. Algunes peces es conserven al Museu d'Art de Girona, d'altres se n'ha perdut la pista. A més de guardar les relíquies, sembla que la cripta és més el resultat de construir contraforts necessaris per a l'ampliació de l'església.

El claustre queda en el centre del conjunt, com és habitual en els monestirs medievals, ja que fa de comunicació entre els diferents espais monacals: al N queda l'església, al S el refectori, cuina, rebost i biblioteca, a l'E les dependències, la sala capitular, la infermeria i el magatzem, i a l'O el campanar, la torre de defensa i l'entrada principal. El claustre és el centre neuràlgic de la vida física i espiritual del monestir.

El claustre que podem visitar havia estat pràcticament destruït. A la reconstrucció dels anys 90 es va establir el doble nivell i se'ls hi va tornar la forma original, tot i que sense decoracions a la major part de les columnes.

Amb la descoberta l'any 1991 del claustre inferior es va poder recomposar una bona part de la història del monestir. Allà s'hi troben diverses pintures murals, en mal estat, però que donen molta informació. Si observem l'escena de la Crucifixió, per exemple, hi podem observar una escena de la qual els estudiosos poden deduir:

–és una iconografia de la Crucifixió molt completa: el Crucificat amb el sol i la lluna, la Mare de Déu, Sant Joan, Stephanon (el de l'esponja sucada en vinagre), Longinos (el soldat que clava la llança al costat de Crist), els dos lladres passant el braç per darrera del travesser de la creu, a més d'altres botxins (que amb pals volen trencar les cames dels crucificats), i soldats amb llances. Aquesta iconografia és posterior a la del Beat de Girona, la qual cosa ajuda a situar la construcció del claustre i la posterior decoració amb pintura mural (s XI)

—és una obra feta per un il·lustrador de llibres, atesa la tècnica plàstica utilitzada, la qual cosa avala la teoria que en el monestir hi havia un *Scriptorium*, probablement en el claustre, que era el lloc amb més llum natural, i que algunes il·lustracions de la Bíblia de Roda van ser fetes aquí (segurament les escenes de l'Apocalipsi), per les similituds d'estil i de tècnica. Tot això encaixa amb el fet que la Bíblia de Roda va arribar al monestir en el darrer quart del segle XI.

Per a la reconstrucció del doble nivell de claustre s'ha hagut de col·locar un sistema de micropilotatges que ajudés a sostenir el pes del claustre superior. Això ve a demostrar que en cap moment no van coexistir els dos claustres.

D'aquest claustre es va poder recomposar els costats N i E però no els altres dos completament desfets per a la construcció d'una cisterna, accessible des del claustre superior. Segurament el conjunt del claustre inferior no devia ser tan auster com es veu actualment.

El claustre superior, s XII, es troba uns 3 m per sobre de l'església. Al centre hi havia una gran cisterna que recollia l'aigua de pluja. Té volta de quart de cercle. Amb els quatre capitells recuperats s'ha reconstruït un grup d'arcades. Dos dels capitells segueixen un esquema geométricovegetal idèntic, amb fulles de palma i d'acant. En un altre capitell hi ha un grup de monjos; els de les cantonades sostenen una vara i els altres porten objectes no identificats. Al darrer capitell s'hi veuen grups vinculats amb la infantesa de Crist. Altres capitells del claustre es troben repartits en diversos museus.

El campanar queda adossat a l'extrem occidental del mur sud de l'església. És quadrat, amb tres pisos de finestrals en els seus 27 metres d'alçada. Sobre els finestrals superiors hi ha una sanefa de dents de serra sobre arcuacions cegues d'estil llombard. Per sobre hi ha tres finestres circulars sobre les que també es repeteixen les arcuacions i les dents de serra. Actualment el seu interior és buit. És un magnífic exemplar del s XI amb decoracions de potser ja el s XII.

Davant del campanar hi ha una torre de defensa anomenada torre de l'homenatge, de la mateixa alçada que el campanar. De planta quadrada, és una torre típicament defensiva. És probable que la seva construcció fos del s X tot i que ha estat modificada profundament i nombroses vegades.

Entremig de les dues torres hi ha la porteria que permet l'accés al rebost, al claustre, i a l'església. Per sobre hi ha dependències el teulat de les quals cegava algunes de les finestres de les torres, la qual cosa en demostra tant la posterioritat com la inutilització d'algunes de les funcions de les mateixes torres.

Al voltant del claustre hi ha les dependències monàstiques, formant el primitiu recinte murat del cenobi. Al N hi ha una gran escala de pedra que comunica el claustre amb l'església; en aquesta zona, sobre la galeria, s'alcen dos pisos d'estances ja tardanes, de les que només resten els murs amb merlets modificats. De l'edifici del costat O, situat entre les dues torres, només es conserven les parets mestres també emmerletades; el primer pis devia estar destinat a sales d'estudi i el segon era per a les cel·les dels monjos. A l'ala S del claustre es conserven estructures interessants. En aquest sector hi havia la cuina i el refectori. A l'ala E hi havia la sala capitular (sala de reunions on es llegia el capítol, o sigui les normes de l'orde, i on es comentaven els afers del monestir i dels seus habitants).

Hi ha nombroses mostres d'aparell en *opus spicatum* (espina de peix, utilitzada en temps de romans i medievals, però que en construccions rurals es va fer servir fins al s XVIII); es considerava més decoratiu que no pas sòlid.

Al N de l'església i el claustre podem veure els vestigis de les cases que habitaven els monjos de procedència noble, dispensats de moltes obligacions comunitàries. Des d'aquesta zona, bona part dedicada actualment a serveis, hi ha una bona panoràmica de la Vall de Santa Creu, dels horts del monestir, i del castell de Sant Salvador.

Alguns dels objectes procedents de Sant Pere de Rodes i ara conservats fora del monestir:

–**Bíblia de Rodes** (s XI) – Bibliothèque Nationale de France, París. Realitzada a l'escriptori de Ripoll i acabada a Sant Pere de Roda

–**Ara portàtil** (s X) – conservada al Museu d'Art de Girona

–**Arqueta** (s X) – conservada al Museu d'Art de Girona

–**Aparició de Crist als apòstols** (Mestre de Cabestany, 1160 – 1163) – Museu Marès de Barcelona. Fragment de la portalada.

–**Capitell amb animals fantàstics** (Mestre de Cabestany, 1160 – 1163) – Museu Castell de Peralada. Fragment de la portalada.

–**Imatge de Sant Pere** (XIV-XV) – Església de Port de la Selva. Molt modificada.

–**Fust de columna, decorada** (Mestre de Cabestany, 1160 – 1163) – Museu de l'Empordà, Figueres.

Peces de Sant Pere de Rodes, atribuïdes al Mestre de Cabestany:

–**Restes del marc de la cantonada inferior esquerra** – in situ al monestir

–**Relleu de l'Agnus Dei** – Museu

Frederic Marés, de Barcelona (hi ha una rèplica a l'atri del monestir)

–**Relleu de la Vocació de Sant Pere** – Museu Frederic Marés, de Barcelona (hi ha una rèplica a l'atri del monestir)

–**Talla: cap masculí** – Museu del Castell de Peralada

–**Fragments diversos de la portalada** – indret desconegut

–**Talla: Creu de Llança** – repartit en diversos indrets

–**Relleu: home de perfil** – Museu Frederic Marés, de Barcelona

–**Talla: representació de Llätzer** – indret desconegut

–**Talla: Dexterà Domini** – Rectoria de Port de la Selva

–**Fragments diversos** – Cases de Selva de Mar

–**Capitells del claustre** – Fitzwilliam Museum, Worcester

D'entre els diferents espolis soferts pel monestir mereix un capítol apart el perpetrat pel duc de Noailles emportant-se, entre altres, l'exemplar de la Bíblia de Rodes. Hi ha una certa confusió documental sobre quan va succeir i, per tant, quin duc de Noailles fou exactament l'autor del robatori. Segons les versions fou el 2n duc de Noailles (Anne Jules) el 1693, any en què fou nomenat mariscal de França, o potser el 1967 darrera celebració del jubileu. Segons altres versions fou el setè dels seus vint-i-un fills, Adrien Maurice de Noailles, 3r duc de Noailles, prabablement el 1708.

En tot cas la Bíblia va anar a parar a la Bibliothèque National de París, després de ser venuda al rei Lluís XV. El seu estat actual mostra que algú va convertir un únic volum de 566 folis en quatre volums i en va retallar considerablement les vores. Des de finals del 2007 hi ha una còpia facsímil a l'ajuntament del Port de la Selva.

Sant Salvador de Roda (o de Verdera)

El castell de Verdera (o de Sant Salvador de Verdera) és una fortificació medieval situada al cim de la muntanya del mateix nom (670 m), el pic més alt de la serra de Rodes, o serra de Verdera, al municipi de Port de la Selva.

Té dos accessos: des del monestir de Sant Pere de Roda (pel N) i des de l'ermita de Sant Onofre (pel SO), molt més costerut.

El panorama que es divisa és espectacular: la plana de l'Alt Empordà, amb el golf de Roses fins al massís del Montgrí. A l'E la península del cap de Creus. Al N i NO estribacions de la serra de l'Albera i bona part dels Pirineus orientals (Bassegoda, Comanegra, Mare de Déu del Mont, Puigsacalm, Canigó). Al N es divisa la plana del Rosselló. En condicions extremes de visibilitat hom pot veure el Matagalls, el Montseny, Provença i Mallorca.

En zones més properes cal observar el monestir de Sant Pere de Rodes, el poblat de Santa Creu de Rodes, la vall de Santa Creu i els pobles de la Selva de Mar, el Port de la

Selva i Palau-saverdera.

Serví de defensa del monestir, de talaia contra la pirateria, de santuari i mirador residencial dels comtes d'Empúries.

S'hi distingeixen dues etapes constructives. La primera va des del s IX fins al XIII. Es tractava d'un castell roquer, inicialment comtal i després monacal, que s'anomena castell de Verdera. La segona comença a finals del s XIII, ampliat i fortificat pels comtes emporitans, fins al XV en què es retornat als abats de Sant Pere; en aquesta època és conegut com castell de Sant Salvador, advocació de l'església del clos del castell construïda en el s XI. Entre les propietats del castell de Verdera hi havia el castell de Bufalaranya, aleshores conegut com Roca Negra.

El castell roquer de Verdera és esmentat per primera vegada el 904, fet que fa pensar que ja existia al s IX. El comte Gausfred I d'Empúries-Rosselló el donà al monestir el 974. El fill de Gausfred, Hug I, discutí aquesta donació i ocupà el castell. El papa Benet VIII l'amenaçà d'excomunió i el comte es féu enrere. Fou probablement llavors que es construí l'església de Sant Salvador.

En el s XIII ressorgiren les disputes entre el comte i l'abat. Ponç Hug IV (o Ponç V) va intentar una completa recuperació del poder comtal que

el feren enfrontar amb Jaume II. El 1283 es va signar una concòrdia a favor del monestir, tot i que el comte el podia utilitzar en cas de guerra. Per aquest motiu va ser reconstruït i emmurallat, ja que es considerava

PLANTA DEL CASTELL DE VERDERA
(O DE SANT SALVADOR)

LLEGGENDA

1. Porta d'entrada
2. Bastió d'accés
3. Torre triangular
4. Plaça d'armes
5. Salt de la Reina
6. Església de Sant Salvador de Verdera
7. Torre de l'homenatge
8. Muralla
9. Poterna
10. Cisterna

imminent la guerra amb França. En aquesta guerra (Croada contra la Corona d'Aragó, en què es produïren el Setge de Girona, la Batalla naval de les Formigues i la Batalla del Coll de Panissars) l'abat es va posar a favor dels francesos, motiu pel qual després seria acusat de traïdor. El comte d'Empúries aprofita la situació per tornar a apoderar-se del castell però el bisbe de Girona, sota nova amenaça d'excomunió, el força a signar una nova concòrdia amb l'abat (1303).

Aprofitant el condomini el comte Joan I, el 1374, tingué una profunda predilecció per Sant Salvador, i es féu construir una estança personal a la torre de l'homenatge.

En acabar-se la segona dinastia dels comtes d'Empúries (1402) el comtat passà a la corona que empenyorà el castell a la Diputació del General que el cedí novament al monestir. A finals del XVII els ducs de Medinaceli van reclamar-lo, com a hereus del comtat d'Empúries. En aquella època el castell només servia com a guaita contra els pirates barbarescos.

El duc de Noailles el féu destruir el 1708. Amb la desamortització (1836) fou reclamat de nou pels Medinaceli, als quals fou reconegut ja que el monestir havia estat exclaustrat (1835).

El castell ocupa l'espai reduït del pic de la muntanya, adaptant-se a les irregularitats rocalloses. Té planta si fa no fa rectangular, amb orientació NO-SE. La fortificació encercla l'espai excepte pel SO, que el cingle conegut com "Salt de la reina", el fa innecessari.

Es conserven fragments de l'església de Sant Salvador de Verdera (s XI) i altres murs corresponents a la reconstrucció del s XIII.

L'església està situada en el punt més alt. Planta basilical, amb tres naus, tres àbsis semicirculars i un pòrtic. L'aparell és com el de tot el castell, de carreus rectangulars, petits i mal tallats, excepte a les cantonades.

El portal d'entrada al castell està al N, en un entrant de la muralla protegit per diverses torres adaptades al terreny. A la porta hi havia una làpida commemorativa del 1283 que va desaparèixer en el s XIX (se'n conserva el dibuix adjunt).

La muralla de l'E es manté imponent amb llargues espitlleres. L'alçada de la muralla fa pensar en una destrucció intencionada (segurament al s XVIII).

La torre de l'homenatge es trobava a l'extrem del SO, al caire del cingle. Les restes del recinte són escasses i imprecises.

A l'exterior del recinte, al NE del portal, hi ha una gran cisterna coberta amb volta apuntada i restes de fortificació. També al S sobre el puig de l'Àliga o de Sant Genís, hi ha restes d'una torre barrana.

Hi diverses llegendes que hi tenen relació. Segons una d'elles, el comte d'Empúries era l'únic noble de Catalunya que podia dir que era comte "per la gràcia de Déu", privilegi atorgat per Carlemany per la seva valentia en un setge al castell de Verdera.

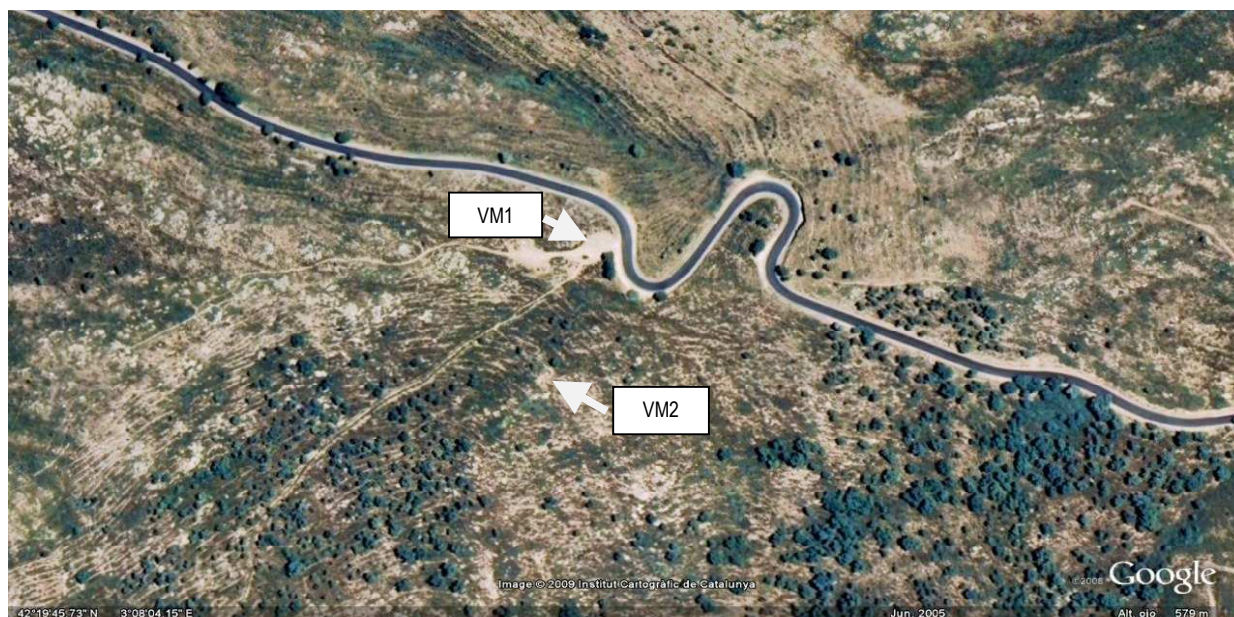
La llegenda del Salt de la Reina ha pervingut en diverses versions i en diferents indrets (com al castell de Siurana, per exemple). La versió més coneguda diu que l'última reina mora del lloc, un cop vençut i mort el seu marit pels cristians hauria saltat pel cingle, per on encara se'n poden sentir els seus laments. Una altra versió la filla del comte d'Empúries hauria saltat al precipici perquè havia tingut un fill d'un dels monjos

fundadors de Sant Pere de Roda i no se sentia capaç d'afrontar el matrimoni imposat pel comte. En altres versions la comtessa d'Empúries optà pel suïcidi davant de la perseció amorosa del vescomte de Rocabertí o del comte de Besalú.

A més, el castell té fama de propícia als fenòmens paranormals.

Altres llegendes situen la zona com a escenari del Sant Greal (Sant Salvador esdevé Montsalvat i Quermançó és la seu del mag Klingsor).

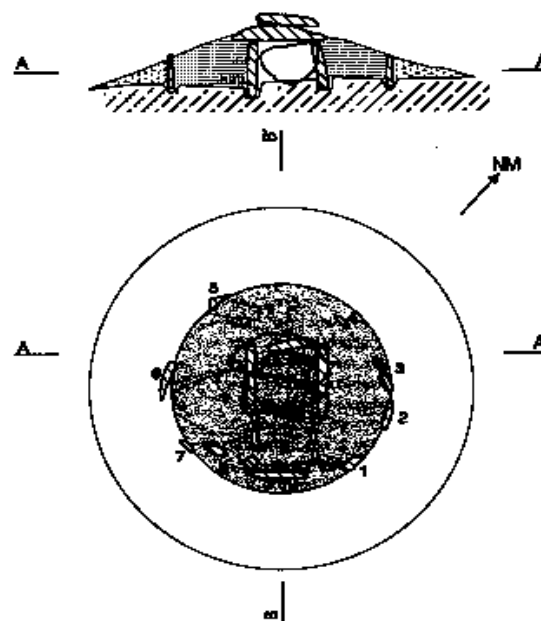
Dòlmens de Vinyes Mortes

Dolmen ve del bretó, que vol dir taula de pedra. La cultura megalítica catalana comprèn una època que hom podria situar a l'inici de l'Edat dels Metalls (5300-3800) BP (*Before Present*, o sigui, abans de 1950, en les proves de carboni 14).

Les persones del Neolític els utilitzaven per a enterrar els morts; solien col·locar-los a les carenes properes al lloc on tenien el poblat. El 80% de les construccions megalítiques de l'Empordà són sepulcres de corredor; solen estar orientats cap al S o SE. Els que s'anomenen galeria catalana sempre tenen un corredor diferenciat de la cambra, i el corredor es troba dins del túmul (munt de terra o de pedres que envoltava el dolmen fins a pràcticament cobrir-lo). De vegades, al voltant del túmul, es posava una filera de pedres dretes (cròmlech).

Els de Vinyes Mortes es troben al municipi de Pau. El nom va ser donat pel mestre de Palau-saverdera, Isidre Macau Teixidor en descobrir el VM1 (1934). L'altre fou descobert i estudiat el 1947 per Joan Garriga Pujol, mestre de Vilajuïga. Tots dos són sepulcres de corredor del tipus galeria catalana. Van

Galeria catalana: Barraca del Lladre (Agullana).
Font: <http://megalits.iespana.es/%20dolmen.htm>

ser excavats el 1947-48 i s'hi van trobar fragments ceràmics. De fet són les troballes de les excavacions que donen entitat a un dolmen (ja que moltes vegades estan tan deteriorats que podria tractar-se d'una simple i casual acumulació de pedres grosses). Es van tornar a excavar el 1970. Se'ls va practicar una restauració el 1997.

Alguns autors consideren que cada dolmen pertanyia a una família i venia a ser un panteó familiar. Altres creuen que pertanyien al mateix poblat, i que aquests eren nombrosos i reduïts.

Vinyes Mortes I

Tipus: galeria catalana (sepulcre de corredor de cambra rectangular i passadís ample)

Datació: III mil·lenni aC / 5300-5200 BP

Nombre de pedres: 5 lloses verticals i la coberta

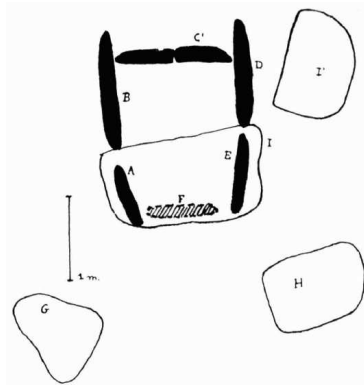
Forma de la cambra: rectangular

Orientació: SSE

Peculiaritats: Restauració amb ciment, restes de túmul

Troballes de les excavacions: Ceràmica (1947), Fragment de sílex melat (1970)

Restauració: 1997

Vinyes Mortes II

Tipus: galeria catalana (sepulcre de corredor de cambra trapezoïdal i passadís estret)

Datació: 5300-5200 BP

Nombre de pedres: 7 lloses verticals, 2 d'elles del corredor

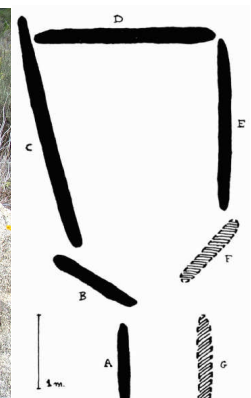
Forma de la cambra: rectangular

Orientació: S

Peculiaritats: Restes de túmul, li manca la llosa de coberta

Troballes de les excavacions: Ceràmica (1947)

Restauració: 1997

Geologia

La pedra més comuna a la zona és el gneis. El gneis és una roca de color clar formada a partir del granit. Es troba a les muntanyes més antigues de Catalunya, especialment al Pirineu. La seva formació es remunta a 400 milions d'anys, posteriorment metamorfitzat i fallat en el plegament hercinià (65 milions d'anys). Pertany a les roques metamòrfiques, juntament amb la pissarra o llicorella, que també es troba a la serra, i també utilitzada en les construccions visitades, especialment a Sant Pere de Roda. És de cristalls més grossos que l'esquist. Els seus minerals es disposen en bandes ondulades en les quals la mica s'alterna amb el quarz i els feldspats.

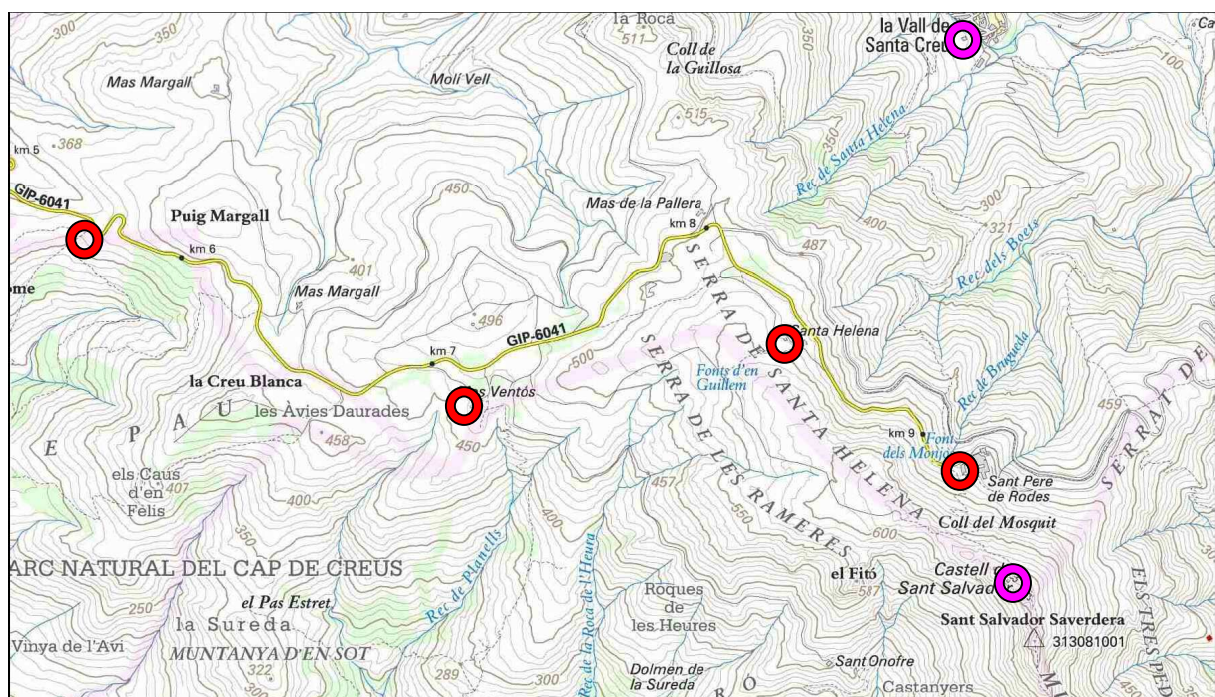
És una roca amb la que ha estat relativament fàcil fer les pedres planes per a la construcció de dòlmens.

Botànica

Els arbres més abundants a la zona són el pi (*Pinus spp*) i l'alzina surera (*Quercus suber*). L'alzina segurament correspon al tipus de vegetació original de la zona, ara no gaire abundant. Els pins són més abundants al costat de la carretera. Totes dues espècies es veuen molt castigades pel foc.

Precisament a causa dels repetits incendis la vegetació omnipresent a la zona és la brolla d'estepes i bruc. Es poden observar l'estepa blanca (*Cistus albidus*) i negra (*Cistus monpelienis*), el bruc boal (*Erica arborea*), el bruc d'escombres (*Erica scoparia*), l'argelaga negra (*Calicotome spinosa*). També, tot i que amb menys quantitat, trobarem garric (*Quercus coccifera*), cap d'ase (*Lavandula stoechas*), matapoll (*Daphne gnidium*), crespinel gros (*Sedum sediforme*), aladern de fulla estreta (*Phillyrea angustifolia*).

Situació

Hom pot reconèixer els principals elements observables. Els visitats: Sant Salvador de Rodes, Mas Ventós. Els que coneixen perquè els són pròxims: Roses, Golf de Roses, l'Escala, el Montgrí, la plana de l'Empordà.

És el moment d'insistir en la configuració de la serra de Verdera o de Rodes com a pertanyent al Pirineu i formant part del Parc Natural del Cap de Creus. L'altitud del punt més elevat (Sant Salvador de Verdera) és 670 m.

En el recorregut hem trepitjat tres termes municipals del Port de la Selva (Sant Pere i Santa Helena), Pau (Mas Ventós i Vinyes Mortes) i Vilajuïga (Vinyes Mortes està en el límit d'ambdós termes).